

СУД ПРИСЯЖНИХ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**JURY TRIAL: INTERNATIONAL PRACTICE AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE****Рижкова Ю.А., студентка III курсу міжнародно-правового факультету***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого***Овсяннікова О.О., к.ю.н.,****доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності***Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Наукова стаття присвячена розкриттю поняття «суд присяжних» як одного з важливих інститутів судової системи й усієї системи органів державної влади, що втілює принцип безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя. Автором охарактеризовано особливі риси й ознаки цього інституту, що роблять його спеціальним та важливим елементом у судовій системі. Встановлено правовий статус присяжного у вигляді окреслення основних його прав і обов'язків під час судового засідання, передбачених положеннями чинного законодавства. Досліджено низку основних вимог, що ставляться до кандидатів у присяжні та до присяжного, яким такі особи повинні відповідати. Також наведено перелік обмежень, наявність яких не дає присяжному, кандидату у присяжні права набути встановленого правового статусу. Автором проаналізовано основні нормативно-правові акти, якими регулюється правовий статус присяжного та його місце в судовій системі. Особливу увагу приділяється новелам законодавства, у яких містяться положення щодо впорядкування та вдосконалення суду присяжних в Україні. Крім цього, наведено подальший план дій органів державної влади щодо розв'язання та покращення зазначеного інституту. У публікації висвітлено питання міжнародної практики та досвіду інших розвинених країн світу в регулюванні та використанні суду присяжних у судовому процесі. Навіть більше, у науковій статті надається характеристика найбільш удосконалених та поширених моделей цього інституту. Автором розкрито низку основних проблем розвитку та функціонування суду присяжних в Україні, а також тих чинників, що не дають можливості його належного використання та застосування повною мірою під час судового засідання. Запропоновано перелік основних шляхів розв'язання проблем і усунення недоліків зазначеного інституту, зокрема, встановлено перспективні вектори його розвитку, що матиме результатом удосконалення та покращення суду присяжних відповідно до рівня розвинутих країн світу.

Ключові слова: суд присяжних, інститут, міжнародна практика, реалізація, новели законодавства, правовий статус.

The article is devoted to the disclosure of the concept of "jury trial" as one of the important institutions of the judiciary system and the entire system of public authorities, what embodies the principle of direct participation of the people in the administration of justice. The author describes the special features and characteristics of this institution, which make it a special and important element in the judicial system. The legal status of a juror is established in the form of outlining his basic rights and responsibilities during the court hearing, provided by the provisions of applicable law. A number of basic requirements for juror candidates and jurors to which such persons must correspond have been explored. There is also a list of restrictions, the presence of which does not give the juror, the juror candidate the right to acquire the established legal status. The author analyzes the main regulations governing the legal status of the jury and his place in the judicial system. Particular attention is paid, in particular, to novelties of the legislation, which contain provisions for streamlining and improving the jury trial in Ukraine. In addition, a further action plan of public authorities for the development and improvement of this institution is provided. The publication highlights the international practice issue and experience of other developed countries in the regulation and usage of the jury trial. Moreover, the scientific article describes the most advanced and widespread models of this institution. The author reveals a number of prevailing problems in the development and functioning of the jury trial in Ukraine, as well as those factors that do not allow its proper usage and application in full during the trial. A list of the main ways to solve the shortcomings of this institution is proposed, including the perspective vectors of its development, which will result in the improvement of the jury trial and that will give the opportunity to bring it in line with developed countries.

Key words: jury trial, institution, international practice, implementation, novelties of legislation, legal status.

Незважаючи на неабиякі результати та досягнення, а також позитивну практику суду присяжних в усьому світі, в Україні цей інститут було частково запроваджено лише у 2012 р. з ухваленням Кримінального процесуального кодексу України, де в ч. 1 ст. 384 зазначається, що «прокурор, суд зобов'язані роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних» [1]. Проте необхідно зазначити, що такий інститут відрізняється як за формою, так і по суті від міжнародних моделей.

Так, мету наукової публікації можна сформулювати через основні завдання, що підлягають вирішенню, а саме:

1) визначити поняття «суд присяжних», охарактеризувати його особливі риси, а також встановити статус присяжного шляхом висвітлення його основних прав і обов'язків під час судового засідання та вимог, що висуваються до нього;

2) проаналізувати новели законодавства, що стосуються зазначеного інституту, охарактеризувати подаль-

ший план дій органів державної влади щодо його впровадження, розвитку й удосконалення;

3) систематизувати особливості міжнародної практики застосування суду присяжних та висвітлити найбільш вдосконалені його моделі в розвинених країнах світу;

4) встановити основні проблеми реалізації суду присяжних в Україні, охарактеризувати найбільш перспективні шляхи його вдосконалення.

Досліджувану проблему вивчали такі вітчизняні науковці, як І.О. Рощина, Л.Р. Шувальська, М.І. Карпенко, А.В. Грубінко, В.В. Колух, А.Б. Войнарович, С.О. Іваницький, В.С. Канцір, Ю.В. Лисюк, В.Т. Нор, М.М. Олашин, М.В. Онішук та інші, які у своїх працях проводили порівняльну характеристику суду присяжних інших країн світу й України, а також встановлювали перспективні шляхи вдосконалення та розвитку такого інституту. Розгляд даної теми закріплюють у своїх роботах і низка закордонних дослідників, серед яких Лурі Асадчев, Валері Ханс, Майкл Сакс, Міріам Остінг, Домінік Вільмут та інші, які аналізували причини, що заважають належному функціонуванню інституту присяжних в Україні, а також окреслю-

вали його характерні особливості для кожної розвиненої країни світу.

Почнемо з першого завдання та зазначимо, що суд присяжних в Україні є досить новим інститутом, незважаючи на те, що в ч. 4 ст. 124 Конституції України від 28 червня 1996 р. задекларовано право народу безпосередньо брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних [2]. Однак положення Основного закону лише визначили вектор подальшої законотворчої діяльності щодо створення правових умов для функціонування суду присяжних. Лише у § 2 п. 30 ухваленого у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачалися основні положення щодо здійснення судового розгляду за участю присяжних, визначалися їхні права й обов'язки, особливості виклику та їх усунення тощо.

Водночас ставлення до цього інституту як науковців-процесуалістів, так і практиків, є неоднозначним, оскільки він має як переваги (суд присяжних є елементом системи стримувань і противаг у функціонуванні судової ланки, наявність якого є проявом гуманізації кримінального процесу, який спрямований на захист громадянина від свавілля державних органів), так і недоліки (непрофесійність присяжних та відсутність у них базової юридичної освіти може стати перешкодою у винесенні справедливого рішення у справі, зокрема можливе виправдання особи, що вчинила злочин, а також їхня схильність виносити рішення на підставі емоцій, а не закону) [3, с. 73, 76–77]. Отже, бачимо, що аналіз правового регулювання суду присяжних та практики застосування свідчить про недосконалість чинного законодавства в цій частині (це проявляється, наприклад, у відсутності професійного відбору членів суду присяжних, низькому рівні соціального захисту складу суду присяжних тощо).

Що стосується поняття «суд присяжних», то воно нормативно не закріплено, проте у ст. 1 проекту закону України «Про суд присяжних» від 14 липня 2020 р. зазначається, що це форма безпосередньої реалізації природного, закріпленого в Конституції України права народу на здійснення правосуддя [4]. Визначення поняття «присяжні» законодавчо врегульоване та закріплене в ч. 1 ст. 63 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де встановлено, що присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя [5]. Отже, з визначень випливає, що інститут присяжних справді посідає важливе місце у процесі здійснення правосуддя та відіграє чималу роль у винесенні вироку суду.

Вагоме значення для ідентифікації присяжного має його правовий статус. Цікавим є розуміння правового статусу, запропоноване Е.А. Лукашевою, яка чітко вказує лише на два елементи – права й обов'язки, категорично заперечує можливість включення до правового статусу будь-яких інших [6, с. 92]. З огляду на те, що «правовий статус» вказує на місце суб'єкта в системі правовідносин, що характеризується передусім його правами й обов'язками, правовий статус присяжних належить до різновиду спеціальних правових статусів, пов'язаний зі здійсненням правосуддя [7, с. 113]. Спеціальний статус доповнює або обмежує загальний правовий статус, тобто коректує його, а також для нього характерна наявність спеціальних прав і обов'язків.

Так, права присяжного чітко вказуються в ч. 1 ст. 386 Кримінального процесуального кодексу, за якою присяжний має право:

- 1) брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні;
- 2) робити нотатки під час судового засідання;
- 3) з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;

4) просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа [1].

До основних обов'язків відносять зобов'язання присяжного:

1) правдиво відповісти на запитання головуючого й учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених цим Кодексом або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;

2) додержуватися порядку в судовому засіданні та виконувати розпорядження головуючого;

3) не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду;

4) не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;

5) не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;

6) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків (ч. 2 ст. 386 КПК) [1].

Неабияке значення для встановлення правового статусу присяжного мають вимоги до нього, які містяться у ст. 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом» [5]. Також діють деякі обмеження щодо набуття статусу присяжного, як-от визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною; не володіння державною мовою; досягнення 65-річного віку тощо.

Отже, підсумовуючи, варто наголосити на тому, що, дійсно, поняття «присяжний», особливості його правового статусу визначаються законодавством України, проте досі наявна проблема деталізації та уточнення цих положень.

Переходячи до вирішення другого завдання, варто зазначити, що питання визначення, встановлення, регулювання та функціонування суду присяжних в Україні встановлюється різними нормативно-правовими актами. Серед таких актів значне місце посідає Конституція України як Основний закон держави, у якому вперше було закріплено право народу брати участь у здійсненні правосуддя через присяжних.

Наступним законодавчим актом, що надав вектор розвитку інституту присяжних, став Кримінальний процесуальний кодекс 2012 р., який містив елементи правового статусу присяжного у вигляді його основних прав та обов'язків.

Велике значення має Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р., який здебільшого розширює та деталізує участь присяжних засідателів під час судового засідання, визначає основні вимоги до присяжного, порядок і підстави звільнення від виконання обов'язків присяжного, а також забезпечує його визначеними гарантіями.

Новелою в законодавстві, що регулює питання суду присяжних, є новий проект закону України «Про суд присяжних» від 14 липня 2020 р. Майбутній закон буде спеціальним нормативним актом, який деталізує та розширює правовий статус присяжних, здебільшого закріплює визначення поняття «суд присяжних». Також у даному

проекті має місце збільшення кількості вимог та обмежень до присяжного, кандидата у присяжні, серед яких обмеження бути присяжним засідателем особі, на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; якщо він є близьким родичем чи членом сім'ї члена суду присяжних, що здійснює судове провадження тощо. Окрім того, цей проект закріплює процедуру приведення присяжного до присяги, його усунення, порядок наради та голосування, додаткові гарантії та матеріально-фінансове забезпечення.

Отже, розглядом і ухваленням такого проекту органи законодавчої влади достатнім чином спонукають та ініціюють подальший розвиток інституту присяжних в Україні, створюють можливість із часом досягти такого ж рівня здійснення правосуддя зазначеним інститутом у нашій державі, як у більшості країн, що роблять значні внески в міжнародну практику.

Відповідно до третього завдання наукової статті, щоби зрозуміти досконалу модель функціонування суду присяжних, необхідно проаналізувати міжнародну практику інших країн світу із цього питання. Так, світовій юридичній практиці відомі дві моделі суду присяжних: англо-американська (класична) і європейська (суд із розширеною колегією народних засідателів).

Англо-американська модель передбачає, що присяжні попередньо не ознайомлюються зі справою і є лише спостерігачами судового розслідування. Після заслуховування аргументів сторін засідателі відправляються до нарадчої кімнати для самостійного (без участі професійного судді) вирішення питання щодо факту винуватості особи і виносять відповідний вердикт щодо підсудного, який має статус обов'язкового та неоскаржуваного для судді. Професійний суддя за такої моделі суду присяжних вирішує суто правові питання і встановлює міру покарання. Згадана модель притаманна насамперед судочинству США, адже саме ця країна є лідером із кримінальних справ за участю присяжних, а також судовій системі Великої Британії, Іспанії, Австрії, Швейцарії й інших країн.

Кримінальні справи про всі злочини мають розглядатися за участю суду присяжних за наполяганням обвинуваченого. Кандидати у присяжні обираються списками виборців певного району. Цікавим фактом є те, що отримати роль присяжного засідателя може будь-який пересічний громадянин, який не має непогашеної судимості або інших проблем із законом. Порівняно з іншими державами світу саме у США майже 90% усіх судових кримінальних справ розглядаються із залученням присяжних [8, с. 14].

Європейська модель застосовується в таких країнах, як Данія, Франція, Італія, Швеція й інших державах Європи, серед яких і Україна. За основними ознаками такої моделі передбачається участь шеффенів і народних засідателів, які спільно із суддями досліджують усі матеріали справи. На відміну від Сполучених Штатів, у Франції порядок обрання кандидата на роль присяжного засідателя та складання списків є набагато складнішим. Насамперед створюються попередні списки кандидатур, на основі яких спеціальною комісією за місцезнаходженням кожного суду проводиться складання щорічного списку кандидатів. Ця ж комісія кожного року складає спеціальний список додаткових присяжних із числа присяжних міста, у якому розташований суд. Згодом голова трибуналу шляхом жеребкування відбирає на відкритому засіданні із щорічного списку 27 присяжних, які створюють сесійний список. Голова суду в такому ж порядку обирає додаткових присяжних зі спеціального списку [9, с. 71].

Отже, загалом, суди присяжних діють у 53 країнах світу, кожна з яких має особисту динаміку розвитку зазначеного інституту. Важливо й те, що така міжнародна практика має безумовний вплив на цей інститут у нашій

державі, завдяки чому ухвалюються нові законопроекти, нормативні акти, що регулюють та вдосконалюють роль присяжних у судовому засіданні та під час винесення вироку.

У процесі проведення аналізу моделі сучасного суду присяжних в Україні та вирішення останнього завдання наукової публікації необхідно встановити основні недоліки впровадження такого інституту та віднайти можливі шляхи його вдосконалення.

Як зазначається декількома науковцями, упровадження інституту присяжних у сучасних реаліях – не більше ніж бажання влади продемонструвати прагнення до європейських ідеалів правосуддя та дотримання прав людини. Позиція цього автора є досить слушною, оскільки суд присяжних, що існує нині, не можна назвати дієвим, адже він не має чіткого регламентування. Навіть більше, наявні недоліки, які потребують викорінення для забезпечення судом присяжних ефективного судового процесу. Так, першим і чи не найголовнішим питанням є професійний відбір членів суду присяжних. Зокрема, у законодавстві України не передбачаються вимоги щодо наявності базової юридичної освіти для кандидата у присяжні. Тобто чинити правосуддя отримує право особа, яка не орієнтується у юриспруденції. Проте варто наголосити, що в законодавстві закордонних держав також не має обмежень щодо цього. За таких умов видається, що для того, щоб присяжний міг брати участь у розгляді справи та вирішувати поставлені перед ним завдання, він принаймні повинен мати юридичну підготовку. Однак на практиці такий механізм чомусь не застосовується.

Схожа позиція була висловлена В.М. Тертишником, який вважає, що пропонувати необізнаним у юриспруденції людям робити висновки щодо суто юридичних проблем – по суті, дискредитувати саму ідею суду присяжних [10, с. 223]. У такому разі доречним буде згадати вирок Личаківського районного суду м. Львова від 4 березня 2014 р., за яким судом присяжних підсудного О. було виправдано у вчиненні ним умисного вбивства з хуліганських мотивів (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України). Водночас О. визнали невинуватим лише присяжні, тоді як два професійні судді написали окремі думки, у яких висловили свою незгоду з вердиктом непрофесійних колег. Однак вироком колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 24 липня 2014 р. О. було визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України та призначено покарання у виді п'ятнадцяти років позбавлення волі [11].

Суд своє рішення мотивував тим, що судом присяжних «надано віри лише показам обвинуваченого» та не взято до уваги показання свідків та низку суперечностей у показаннях О., які останній постійно змінював. Окрім того, під час постановлення вироку судом допущені істотні порушення кримінального процесуального закону (присяжні, як основні, так і запасні, у перервах для відпочинку в нараді суддів спілкувалися один з одним). З вищенаведеного можна зробити висновок, що коли суд присяжних постановив виправдувальний вирок, то не діяв професійно й об'єктивно, а, вочевидь, керувався емоціями. Однак ціна такої помилки вкрай висока, оскільки вона впливає на долі людей.

Наступним питанням, яке потребує більш чіткого регулювання, є соціальний захист складу суду присяжних, який перебуває на досить низькому рівні. Тому насамперед необхідно продумати механізм компенсаційних виплат, оскільки утримання цього інституту потребує значних коштів. Водночас у ч. 1 ст. 68 Закону «Про судові стріли і статус суддів» вказується, що присяжним відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Тому очевидно, що бюджетною програмою на здійснення правосуддя територіальними управліннями Державної судової адміністрації України не вра-

ховано всі витрати, які може понести присяжний у зв'язку з розглядом справи [12, с. 75].

Потребує також з'ясування питання доцільності функціонування інституту присяжних в Україні як такого, оскільки в апеляційній інстанції справу мають право переглядати лише професійні судді. За таких умов, якщо будь-яка зі сторін кримінального провадження не згідна з вироком суду, вона має право оскаржити вирок до суду вищої інстанції. Таким законодавчим рішенням поставлено під загрозу інститут присяжних.

Отже, становлення інституту суду присяжних повинно бути поступовим та багатовекторним процесом, який має відповідати реаліям сьогодення. Нині ж інститут присяжних в Україні не має чіткого регламентування та поки що є формальним. У зв'язку із цим вирішення вищезазначених проблеми, безумовно, стане поштовхом для його вдосконалення.

Отже, підсумовуючи увесь вищевикладений матеріал та ґрунтуючись на загальних його положеннях, можна дійти таких висновків у науковій публікації.

По-перше, поняття «присяжний», особливості його правового статусу визначаються законодавством України, проте досі наявна проблема деталізації та уточнення цих положень.

По-друге, органи законодавчої влади розглядом і ухваленням нових законопроектів достатнім чином спонука-

ють та ініціюють подальший розвиток інституту присяжних в Україні, створюють можливість із часом досягти такого ж рівня здійснення правосуддя зазначеним інститутом у нашій державі, як у більшості країн, що роблять значні внески в міжнародну практику.

По-третє, загалом суди присяжних діють у 53 країнах світу, кожна з яких має особисту динаміку розвитку зазначеного інституту. Важливо й те, що така міжнародна практика має безумовний вплив на цей інститут у нашій державі, завдяки чому ухвалюються нові законопроекти, нормативні акти, що регулюють та вдосконалюють роль присяжних у судовому засіданні та під час винесення вироку.

По-четверте, існує довга низка недоліків української моделі суду присяжних, які потребують негайного усунення, що дало б змогу національному інституту наблизитися до моделей інших розвинених країн світу, що здобули міжнародне визнання.

Отже, становлення інституту суду присяжних повинно бути поступовим та багатовекторним процесом, який має відповідати реаліям сьогодення. Необхідно аналізувати міжнародну практику застосування цього інституту, упроваджувати нові положення й у національне законодавство, спонукати подальший розвиток і вдосконалення суду присяжних у нашій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n3191> (дата звернення: 25.10.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 124.
3. Словська І.Є. Суд присяжних: становлення і функціонування (зарубіжний досвід). *Право і суспільство*. 2015. № 5 (2). С. 72–77.
4. Про суд присяжних : проєкт закону України від 14 липня 2020 р. № 3843 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465 (дата звернення: 20.10.2020).
5. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#n580> (дата звернення: 25.10.2020).
6. Права человека : учебник для вузов / отв. ред. Е.А. Лукашева. Москва : Норма, 2001. 522 с.
7. Якимчук Н.Я. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 111–116.
8. Борисенко А.С. Присяжная правда: суд присяжных. *Юридическая практика*. 2012. № 50 (781). С. 9–14.
9. Радзівілл А. Суд присяжних – лакмусовий папірець зміни правової свідомості суспільства чи крок назад? *Юридичний журнал*. 2011. № 3. С. 70–72.
10. Тертишник В.М. Суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при формуванні кримінального судочинства України. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 221–224.
11. Вирок колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області від 24 липня 2014 р. Справа № 1-кп/463/4/14. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/V077912> (дата звернення: 26.10.2020).
12. Колюх В.В. Інститут суду присяжних в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : збірник наукових праць. 2017. Вип. 131. С. 68–78.